

KÖZLEMÉNYEK

Istvánffy Miklós és Balassi Bálint. Kisasszonyfalvi Istvánffy Miklós magyar történetében¹ csak egy rövid feljegyzés jutott az Esztergom alatt elesett „serény ifjú” Balassi Bálintnak,² de a történetíró és diplomata számos módon befolyásolta első nagy magyar költőnk életét. Ezeket a kapcsolódásokat – amelyek a költő egész életén át tartottak – szeretném most számba venni, különös tekintettel Istvánffy lengyelországi ismerőseire vagy barátaira.

Istvánffy tizenhat évvel volt idősebb Balassi Bálintnál, udvari karrierje már a hatvanas évek végén megkezdődött. Királyi tanácsos a Dobó–Balassi-féle „összeesküvés” idején, és neve a Balassi család történetében először akkor bukkan fel, amikor 1572 augusztusában közli Batthyány Boldizsárral, hogy a korábban lengyel földre menekült Balassi János kegyelmet nyert a királynál.³ Röviddel ezután Istvánffy Miklós természetesen jelen van Habsburg Rudolf főherceg magyar királlyá koronázásán, ahol Balassi János idősebb fia juhásztáncot jár.⁴ Istvánffy már ekkor barátkozik Balassiékkal, figyelemmel követi Bálint életútját, tőle származik az a hír, hogy Bekes Gáspár erdélyi betörése idején Hagymássy Kristóf emberei fogják el – lováról leütve – a fiatal Balassi Bálintot.⁵

Istvánffy Miklós Habsburg-hű politikus, de őt is fellelkesíti Báthory István lengyel királlyá választása, és alighanem imponál neki a makacs ellenállás, amit az újonnan megválasztott uralkodó tanúsít a Portának Balassi Bálintra vonatkozó kiadatási kéréseivel szemben. Örül Bálint 1577-es hazatérésének, levelet vált vele, és szeptember végén kap tőle egy (Balassi András által korábban

¹ ISTHVANFI, Nicolaus, *Historiarium de rebus Ungaricis libri XXXIV*, Köln, Antonius Hieratus, 1622.

² „...Valentino Balassio, impigro iuveni, ac Martis simul et Palladis cultori utrumque femur glande plumbea traiectum est; quo vulnere, quamquam intacti ossibus inflicto, paucos post dies interiit.” (Balassi Bálintnak, e serény ifjúnak, Mars és ugyanakkor Pallas tisztelőjének, mindkét combját puskagolyó járta át. Bár csontja nem sérült meg, e sebesülés következtében néhány nap múlva meghalt.)” ISTVÁNYFY 1622, i. m. 629.

³ HÓVÁRI János, *A hűtlen Dobó*, Bp., Helikon, 1987 (Labirintus), 113.

⁴ Erről beszámol egy korabeli olasz kiadvány: *Le solennissime Feste... di Posonno, Nella coronatione del serenissimo Principe Ridolfo Arciduca d’Austria..., coronato Re di Ongaria*, Firenze, Antonio Blado, 1572, illetve ISTVÁNYFY Miklós, *Regni Hungarici Historia*, Köln, Johannes Wilhelm Friesse, 1685, 344.

⁵ Istvánffy levele Batthyány Boldizsárnak a Bekes-expedícióról. Hivatkozik Balassi elfogásának körülményeire: ECKHARDT Sándor, *Az ismeretlen Balassi*, Bp., Magyar Szemle Társaság, [1943] (A Magyar Szemle Klasszikusai), 58; és Báthory István ezzel kapcsolatos, Mehmet pasához intézett levelére: ECKHARDT Sándor, *Balassi-tanulmányok*, szerk. Komlovszki Tibor, Bp., Akadémiai, 1972 (Irodalomtörténeti könyvtár, 27), 27.

neki ígért?) szép lovat is.⁶ Balassi János fiának ekkor és később is érdekében áll, hogy jó kapcsolatban maradjon azzal az Istvánffyval, aki 1581-ban elnyeri a nádorhelyettesi (propalatinus) tisztséget is, és ezzel több évtizedre nélkülözhetetlenné válik Bécs magyarországi ügyeinek intézésében.

Emiatt természetes, hogy 1582-ben, amikor Balassi Bálint férjhez adja két hűgát, a kettős esküvőre meghívja Vágbesztercére Istvánffyt. Fontos évszám ez Balassi Bálint életében, költészete szempontjából, úgy gondolom, az egyik legfontosabb: valószínűleg ekkor kapja ajándékba az újlatin költészetben járatos Istvánffytól azt a kis latin nyelvű versantológiát, ami alapja, mintegy táptalaja lesz magyar nyelvű szerelmi költészete felvirágzásának: a *Poetae tres elegantissimi* című Marullus–Joannes Secundus–Angerianus-kötetet. Erről Eckhardt még ezt írja: „Pontosan nem tudjuk, mikor kapta kézbe Balassi Bálint ezt a párizsi humanista csemegét”.⁷ A későbbi Balassi-irodalom már valószínűsíti, hogy ez 1583 táján történt⁸ – egyes Balassi-versek szövegkörnyezete viszont arra enged következtetni, hogy a könyv Istvánffy ajándéka lehetett Balassi Bálintnak, hűgai esküvőjén, azaz 1582 májusában. Erről a kettős esküvőről éppen az Istvánffy Miklósnak küldött meghívóból tudunk.⁹ Istvánffy gazdag könyvgyűjteményének csak egy kis része maradt fenn, de Eckhardt még talált egy Marullus-kiadást az ő bejegyzésével az aradi könyvtárban.¹⁰ Más szóval: feltételezem, hogy Istvánffyt a három újlatin költő közül leginkább a katonaköltő Marullus érdekelte, és mivel verseinek egy kiadása már megvolt könyvtárban, könnyű szívvel adhatta ajándékba a három költőt tartalmazó antológiát Balassinak.

Mert Istvánffy talán még Balassinál is jobban ismerte a klasszikus költészetet, és ha verset írt, humanista természetességgel latinul írta, alkalmi céllal. Különösen otthonos volt a sírversek műfajában – *Carmina* című gyűjteményében több ilyen találunk, a Nicasius Ellebodusról írt disztichon mellett fennmaradt a Dobó István síremlékére írt verse is.¹¹ Ugyanakkor nem kerülhette el figyelmét Petrarca sikere toszkán, tehát nemzeti nyelven, és úgy tűnik, éppen a fiatal Balassi Bálintban látta azt az embert, aki a magyar verset a legjobb újlatin költők szintjére emelheti, a saját katonai tapasztalatai hozzáadásával. Voltaképpen ez történik a „Lucretia nótájára” szerzett „Széllyel tündökleni...” kezdetű versben, aminek befejező versszakában Balassi nyíltan Marullusra hivatkozik: „Marullus Poéta azt deákul írta, ím én penig magyarul / Jó lovam mellett való füven létemben fordítám meg deák-búl...”¹² A versben nincs utalás arra, hogy ezt egi szolgálata idején tette volna, csak annyi, hogy „vitéz szolgálói” társaságában írta, tehát szerintem az 1582-es évszám több mint valószínű. És ha már azt írja: „búszterző szerelem / távol legyen mitőlünk”,¹³ lehetetlen nem arra gondolni, hogy éppen Serédy Zsuzsanna a vers „célszemélye”, akinek férjhez adása már bizonyára felmerült Balassi Andrásék beszélgetéseiben, s akit ez év végén gyorsan férjhez is adnak Janusz Ostrogski lengyel herceghez. Úgy gondolom, ez a sietség összefügg Zsuzsanna anyjának, Mérey Annának egészségi állapotával: lehet, hogy a hölgy már ekkor beteg volt, a következő év június elsején el is hunyt,¹⁴ de még szerette volna látni, hogy egyetlen életben maradt gyermeke férjhez megy, és „jó partit” csinál.

⁶ *Balassi Bálint összes művei, I*, szerk. Eckhardt Sándor, Bp., Akadémiai, 1951, 315; II. Bp., 1955 (a továbbiakban BÖM).

⁷ ECKHARDT 1972, i. m. 166. A párizsi kiadást valószínűsíti egy jegyzetben, i. m. 212.

⁸ KŐSZEGHY Péter, *Balassi Bálint, Magyar Alkibiadész*, Bp., Balassi, 2008, 243.

⁹ BÖM, II, 150. Már Eckhardt sejtette, hogy Balassinak a Losonczy Annától, illetve Balassa Andrásról felvett kölcsöne a hűgai kiházásítására kellett, lásd BÖM, II, 132.

¹⁰ ECKHARDT 1972, i. m. 337.

¹¹ „*A Magyar történet folytatója*”, *Tanulmányok Istvánffy Miklósról*, szerk. Ács Pál, Tóth Gergely, Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2018, 238.

¹² BÖM, I, 69.

¹³ *Uo.*

¹⁴ ÁCS, TÓTH szerk. 2018, i. m. 237.

Még egy adalék kapcsolja össze Istvánffy-t a Balassi családdal: Istvánffy Miklós és Balassi János arcképét ugyanaz az olasz rézmetsző, a sebenicói Martino Rota készítette. Rota valószínűleg Verancsics révén került Bécsbe, illetve Pozsonyba, ahol több akkori magyar, főleg a Radéczy-körhöz tartozó humanista arcképét metszette meg, Balassi Jánosét ugyabban az évben, amikor Carolus Clusius botanikusát, 1575-ben.¹⁵ Rota 1583-ban halt meg, tehát már nem metszhette azt a Balassi Bálint-portrét, amiről a szakirodalom szerint 1587-ben az egyetlen ismert Balassi-kép készült.¹⁶ Én még azt sem tartanám kizártnak, hogy Istvánffy tanácsára készítette el Balassi Bálint Bécsben, egy olasz vagy német rézmetszővel 33 évesen a saját arcképét.

Ugyanis Rimay tanúsága szerint Balassi Bálint magyar barátainak és tisztelőinek sorában Istvánffy az első helyet foglalja el Forgách Mihály és Révay Péter előtt. Ez szerintem nem véletlen, mert úgy tűnik, Istvánffy többek között segítette elsimítani Balassi „erseküjvári ügyét” 1588 elején, amikor is a Ferdinand Zamaria kapitány feleségét állítólag elcsábítani próbáló költőnek szokatlan gyorsasággal kellett elmenekülnie a városból.¹⁷ Az ügy, illetve Balassinak Zamaria bánásmódján keletkezett haragja elég sokáig tartott, becsületsértésért perelte volna Zamariát, az ügy még a bécsi haditanács jegyzőkönyvébe is bekerült.¹⁸ 1588 elején egyébként Miksa főherceg megpróbálta a lengyel trónt elfoglalni, de Zamoyski kancellár csapatai (egy erdélyi lovascsapat segítségével) a sziléziai Byczynánál 1588. január 24-én legyőzték a trónkövetelő seregét, foglyul ejtve magát a főherceget, akinek a szabadon bocsátása érdekében folytatott tárgyalásokon Istvánffy a császári delegáció tagjaként hosszabb időt töltött a határmenti Bytomban, valószínűleg többször megfordulva Krakóban is. A byczynai csata után Lengyelországban kialakult helyzetről Balassi Bálint már 1588. március elején tud, a Kapy Sándornak írt, rendkívül bizakodó hangulatú levelében ezt írja: „Maximilián hercegért nem leszen had, hanem más módon, vagy fizetéssel, vagy házassággal akarják megszabadítani”.¹⁹ Pár nappal később megkötötték a bytom–bédzini szerződést, aminek értelmében Miksa lemondott lengyel királyi címéről – más kérdés, hogy ezt a szerződést évekig nem tartotta be.

Honnan volt Balassi ennyire jól értesülve? Szerintem egy Istvánffy-leveléből kapott információ alapján. Ez a levél nem maradt fenn, de a nádorhelyettes hosszú tárgyalásai során más Bécsben élő, illetve magyarországi urakkal is levelezett, például Carolus Clusiusnak 1589. január 18-án éppen Bytomból címzett egy levelet.²⁰

Istvánffy Miklós a Janusz Ostrogski herceggel is váltott levelet, aki 1582 decemberében busás hozománnyal feleségül vette Serédy Zsuzsannát, Balassa András gyámleányát, s akit a magyar történetíró alighanem személyesen ismert. Balassi Bálint és Serédy Zsuzsanna kapcsolatáról e sorok írója állított fel egy olyan hipotézist, amit ez ideig senki sem tudott érdemben megcáfolni,²¹ igaz, a rendelkezésünkre álló adatok alapján azt sem tudjuk bizonyítani, a *Céliának* vélt Zsuzsánna

¹⁵ BÖM, II, 149.

¹⁶ *Rimay János írásai*, szerk. Ács Pál, Bp., Balassi, 1992 (Régi Magyar Könyvtár, Források, 1), 278.

¹⁷ ECKHARDT 1972, i. m. 79.

¹⁸ BÖM, I, 374. *Balassi Bálint összes versei, szép magyar comoediája és levelezése*, a szöveget gondozta Stoll Béla, az utószó, a szótár és az idegen nyelvű szövegek fordítása Eckhardt Sándor munkája, Bp., Magyar Helikon, 1974. Magyar fordításban közli a becsületsértési per teljes perirátát: 394–401.

¹⁹ *Balassi Bálint összes* 1974, i. m. 393.

²⁰ Ist(h)vanffy Clusiusnak, „Sumus hic in limitibus Poloniae iussu Caesaris, et de liberando Ser. Maximiliano agimus quae possumus”, Bytom, 1589. január 18-án, *Clusius Correspondence* (<https://clusiuscorrespondence.huygens.knaw.nl/edition/entry/1032>).

²¹ *Kortárs*, 63(2019), 9, 71–75.

asszony hol járt 1589 októbere és 1590 májusa között, Krakóban vagy a Tarnów melletti Ostrogskikastélyban, Wiewiórkában töltött-e időt? Több mint valószínű, hogy találkozhatott Balassi Bálinttal ez alatt az idő alatt, férje, Janusz Ostrogski távollétében, amikor az a többi közt a hetekig tartó varsói Szejmnek szentelte idejét.

Istvánffyknak Janusz Ostrogskival való kapcsolatáról több adatunk is fennmaradt. A nádorhelyettes Clusiusnak írja Pozsonyból 1592. október 31-én: „Quod nobis dux Janusius Ostrorogius e Polonia pro certa re scripsit hoc anno Turcae ubique fere improspere rem gesserunt”,²² és a krakkói Wavel Levéltár Sanguszko-korpuszában is található akták Istvánffy és Ostrogskiné Serédy Zsuzsánna tárgyalásairól magyarországi birtokügyekben, nevezetesen Makovica várának tulajdonjogát illetően.²³ Zsuzsánna egyébként üzletelt egy bizonyos poltári Soós István nevű úrral, akinek neve szintén gyakran előfordul a Balassi-aktákban.²⁴ Bár Janusz Ostrogskinak óriási birtokai voltak, jövedelme nem volt mindig összhangban kiadásaival, nézetem szerint ezért folyamodott nagyobb összegű kölcsönökért felesége magyarországi birtokaira. Ilyen kölcsönt vett föl még jóval Zsuzsánna halála után is, 1602-ban Ostrogski attól a Kellemsy Mihály nevű észak-magyarországi birtokostól, akihez Serédy Zsuzsánna egyetlen máig fennmaradt magyar levele íródott.²⁵

Összegezve a fent mondottakat, bár Istvánffy Miklós Habsburg-hű maradt haláláig, személyes rokonszenvvel kísérte a Balassi család sorsának alakulását, és ezen belül próbálta elsimitani Bálint erőszakoskodásának következményeit, illetve véget vetni a végtelennek látszó Balassi-birtokpereknek.²⁶ Valószínűnek tartom, hogy ismerte Balassi Bálint magyar nyelvű verseit, és szórakoztatta a tény, hogy neolatin könyvajándékával ő is hozzájárult a magyar anyanyelvű szerelmi líra kibontakozásához. Az már a fiatalabb kutatók feladata, hogy utánajárjanak, mennyire volt szoros Istvánffy kapcsolata Rimay Jánossal és más Lipsius-barátokkal, és volt-e a propalatinusnak valamilyen szerepe a Balassi-életmű kiadására irányuló, kora 17. századi törekvésekben.

GÖMÖRI GYÖRGY

²² *Clusius Correspondence* (<https://clusiuscorrespondence.huylgens.knaw.nl/edition/entry/1038>). Lehetségesnek tartom, hogy itt nem Janusz Ostrogskiról, hanem Jan Ostroróg (1565–1622) királyi pohárnok, később poznanai vajdáról van szó. Janusz Ostrogski egyébként részt vett a bytom-będzini béketárgyalásokon.

²³ No.15/16, Fasciculus Septimus, *Regestr Papierów Węgierskich Anno 1723*, Sanguszko rkps 987. Wavel Archivum, Krakko.

²⁴ No.1, Fasciculus Duceimo Duo, RPW, Sanguszko rkps 987.

²⁵ No.1, Fasciculus Secundus, RPW, Sanguszko rkps 987. Serédy Zsuzsánna 1586-os levelét Kellemsyhez közölte DEÁK Farkas, *Magyar hölgyek levelei*, Bp., MTA, 1879 (Magyar Leveles Tár, II), 71. Janusz Ostrogski 1593 júniusában, magyarországi útja előtt, halála esetére több gyámot rendelt lányaihoz, ezek között a lengyelek mellett magyarokat is: gimesi Forgách Simont és Kellemsy Mihályt: *Archiwum Główny Akt Dawnych, Metryki Koronne*, 138, 185–186.

²⁶ A Magyar Kamara bemutatja a propalatinushoz intézendő parancs fogalmazványát Liptóújvár visszaváltásának Balassi András örököszeit illető ügyében: KÖSZEGHY 2008, i. m. 319.